

دیمه‌نی نازان له بیره‌وه‌ریه‌کانی حاجی عه‌ولای قازیدا

پیشکش به کاک نادر فته‌تی

به دوا‌ی ته‌وا‌بوونی شه‌ری یه‌کمی جیهانی ، ره‌زاشای په هله‌وی له ئیراندا ده‌سه‌لاتی به ده‌سته‌وه گرت و یاسای شوونستی فارسی له ولاتدا دامه‌زراند . ژاندارم به ولاتدا بلا‌و بوونه‌وه و جل و به‌رگی کورده‌واری گوردرا . ده‌ستووردرا کۆت و شالوار له به‌ر بکری و شه‌پکه له سه‌ر بنری. له ناوچه‌ی سه‌رده‌شت مه‌لاخه‌لیل(1) به هاندانی ئینگلیسیه‌کان ، له شای ئیران راپه‌ری و فتوای دا که لیباسی کۆت و شالوار و شه‌پکه حه‌رامه. نه‌وان ده‌ستیان له شه‌پکه نه‌ده‌دا و ده‌یانکوت هه‌رکس ده‌ستی لی بدا گلاو ده‌بی و به هیچ ناویک پاک نابیته‌وه و ده‌بی ده‌ستی ببردری. نه‌من مه‌لاخه‌لیلیم دیوو، پیاویکی باریکی دریزی که‌له‌گه‌ت بوو. ردینیکی دریزی سپی هه‌بوو. زور عالم و شارما بوو ته‌نانه‌ت شیخی بورهان ئیجازه‌ی دابوو که خه‌لکی تۆبه دادا و پیاویکی گه‌وره بوو به‌لام له سالانی دوا‌یی ته‌مه‌نی دا رۆلی شو‌ر‌ش‌گیرانه‌ی نه‌ما و گوردرا.

مه‌لاخه‌لیل ده‌سته‌یه‌ک له عه‌شیره‌ته‌کانی مه‌نگور و گه‌ورکی له‌خۆ کۆکرده‌وه و بو گرتنی مه‌باباد هیرشی کرده سه‌ره‌وه‌و شاره. هیزه‌کانی ده‌وله‌تی له سه‌ر دوخانیه‌ی قه‌دیم که به‌شیکی پرکرا‌بووه دامه‌زرا‌بوون. له‌گال ده‌ست پنی کردنی شه‌ر، نه‌فسه‌ریکی ئیرانی له لای گومبه‌زان کوزرا و سه‌ربازیکیش به دیل گیرا ، به‌لام شاریان به ته‌وا‌وی بو نه‌گیرا.

قازی عه‌لی ، بابی پیشه‌وا پیشتر داوای له مه‌لاخه‌لیل کردبوو که هیرش نه‌کاته سه‌ر مه‌باباد و خه‌لکی تالان نه‌کا و گوتبووی : خه‌لک به لیباسی کافرنابی به‌کۆ پیاو به نییه‌تی خراپی خۆی کافر ده‌بی . شه‌رع نه‌یگوتوه لیباسه‌که‌ت عه‌با یان مه‌ندیل یان که‌وا‌پاتۆل بی . باسه‌که باسی لیباس نیه و هه‌لتۆزدا‌تۆزیش مه‌که‌ن و ئه‌نگۆ به په‌هله‌وی ناویرن. نه‌و قسانه به گو‌یی مه‌لاخه‌لیلی گه‌یشته‌بوونه‌وه ئه‌ویش گوتبووی شه‌رت بی نه‌گه‌ر مه‌باباد بگرم ده‌بی زمانی قازی عه‌لی بېرم. له به‌ر نه‌و هه‌ره‌شه‌یه قازی عه‌لی به خۆی و به کوره‌کانی (پیشه‌وا و سه‌درولئیس‌لام) هاتنه مالی باپیرم قازی مونه‌یم. چونکه قازی مونه‌یم له‌گه‌ل مه‌نگوران زور دۆست بوو. نه‌وجارخاله سالاریش (2) به خۆی و ده‌سته و ده‌یاره‌ی خۆی له ماله قازی مونه‌یمی بوو و چه‌کداری زوری ده‌گه‌ل بوو. که‌س نه‌یده‌وه‌ی‌را خۆی لی بدا. بۆیه جووله‌که‌ی شاریش هه‌موو په‌نایان بو ماله قازی مونه‌یم هینابوو.

مه‌لاخه‌لیل له ناخردا سابلا‌غی به‌ته‌وا‌وی بو نه‌گیرا و مه‌جبوو بوو پاشه‌کشه بکا و سه‌ربازه ئه‌سیره‌که‌شیان له‌گه‌ل خۆیان برد . نه‌فسه‌ریک به نیوی سه‌ره‌هنگ ئیسکویی داوای له قازی مونه‌یم کرد سه‌ربازه‌که‌یان بو و مرگرتنه‌وه. قازی مونه‌یم خاله سالارو قادی کوری به چه‌ند سواره‌وه ناره‌ ئاوا‌یی به‌یتاسی و له‌وی سه‌ربازه‌که‌یان و مرگرتنه‌وه . نه‌وانه گیرا‌بوویانه‌وه که هه‌ر به ماشه‌ی شه‌پکه‌ی سه‌ربازه‌که‌یان هه‌ل‌گیره‌وه‌رگیر ده‌کرد. پینان و ابوو نه‌گه‌ر ده‌ستی لی بدری کافرده‌بن و به پیی فتوای مه‌لاخه‌لیل ده‌بی قامکیان ببردری. به‌م شیویه شارنه‌گیرا و مه‌لاخه‌لیل ته‌فره‌قه بوو و هه‌لات بو عیراقی ، دوا‌یه‌ش تکای بۆکرا هاته‌وه سه‌ر جی و ریی خۆی. که حزبی دیمۆکرات به ریبه‌رایه‌تی پیشه‌وا کۆماری کوردستانی راگه‌یاند ، فتوای دا که هه‌رکس تفه‌نگ به شای ئیرانه‌وه بنی کافر ده‌بی. به‌م شیویه قسه‌که 180 ده‌رجه گوردرا ، جاریک نه‌گه‌ر لیباسی شات له‌به‌ر کردبا کافر ده‌بووی ، نه‌وجار نه‌گه‌ر تفه‌نگت به شایه‌وه نابا.

لهوسهردهمه‌دا زولم و زوری دهولت له راده به‌دهر بوو و ئهو سووکایه‌تیه‌ی بهو میله‌ته‌یان کرد له گێرانه‌وه نایا له بیرمه ئهوکات بهرق و چرای ئهوتو نه‌بوو. رووناکی مالان زیاتر فتیله بوو که تهنه‌که‌یه‌ک بوونه‌فتیان تیده‌کرد و به‌نیکیان تیده‌نا و هه‌لیان ده‌کرد . فتیله بی حد پیس بوو هه‌موو ژووری ده‌بوو به قورم و زورتر له سه‌رکوری ، یان له کۆله‌که‌ی به قور جیگایه‌کیان وه‌ک تاق بو دروست ده‌کرد و دایان دهنه . دوايه دهولت پوولی له خه‌لکی کۆ کرده‌وه و ماتۆریکی به‌رقیان بو شاری کری . خه‌لک به تایه‌تی خه‌لکی ديهاتی دهسته دهسته له ئیوارانه دا ده‌چوون و چاویان لی ده‌کرد و پنیان سه‌یربوو، که چۆن ده‌کری چرا به بی شه‌مچه هه‌ل بی.ئهنه ئهوکات مندا‌ل بووم ، له دیی ده‌ژیا . شای شای پوولم کۆده‌کرده‌وه و چوار شاییم هه‌بوو . پوولیکی زۆربوو. ئه‌گه‌ر بای دووشاییت کشمیش و له‌به‌بی کریبا ، بۆت ته‌واو نه‌ده‌بوو . رۆژیک دایکم ئهو پووله‌ی له تووره‌که‌یه‌کی نا و به به‌نیکی له بن هه‌نگلی قایم کرد و ئیواری ده‌گه‌ل خاله‌ مازوو که گاوانی ماله‌ باپیرم بوو و هه‌موو رۆژی گارانی دینایه قازیاویه، چومه شاری . بو سه‌ینه‌ی چومه بازاری ، پیچیکی چکۆله‌م له سه‌ربوو . خیابانی شاپوور و په‌له‌وی تازه لیدرابوون و راسته و پاسه‌ نه‌کرابوون . خانوی کاروانسه‌رای سه‌ید هه‌لی تازه ته‌واو ببوو خه‌لک راهه‌ستابوون چاویان لیده‌کرد . ئازانیک شه‌پکه‌یه‌کی له سه‌ربوو له سه‌ر راهه‌ خواری پیچه‌که‌ی له‌سه‌ر دارنیم و رۆیشت . غارم دا توند شاقه‌لی چاکه‌ته‌کم گرت و گوتم ئهو پیچه‌ی بو کوی ده‌به‌ی . ئه‌ویش وه‌ک و لاغان له‌قه‌یه‌کی لیدام و ده‌ستم به‌ گریان کرد و گوتم پیچیشم لی ده‌ستینی لیشم دهنه . پیاویک به‌وی داهاه کۆت و شالواری له‌به‌ردابوو، له‌گه‌ل ئازانه‌که‌ی راهه‌ستا و قسه‌ی له‌گه‌ل کرد . پیچه‌که‌ی لی وه‌رگرتوه و هات بو لای من و گوتی هیچت پنیه؟

چوارشایی.

بمده‌یه.

پووله‌که‌ی دا به ئهو سه‌گبایه و پیچه‌که‌ی دامه‌وه و گوتی برۆ ئه‌وجار پوولت پی نه‌ماوه پیچه‌که‌ت ده‌چی. له حه‌یفی ئازانی گوتم ده‌چمه دووکانی حه‌کیمی مینه زیرینگه‌ری ، که به‌قالیکی ده‌وله‌مه‌ند بوو و شتمان لیده‌کری . قرانیکی لی قه‌زده‌که‌م . ئه‌گه‌ر ته‌ماشام کرد ئه‌وه دووکه‌س چوونه بن پیلی کابرایه‌کی پیری فه‌قیری ديهاتی ، که یه‌ک به‌ خوی ده‌گه‌ریا و ده‌به‌وێراند . کابرا رانک و چۆغه‌ی له به‌ردابوو و ئهو ئازانه‌ی که ئه‌منی روت کرد بوو چوو بوو نیفه‌کی ئهو کابرایه‌شی بریوو. ئهو دوونه‌فه‌ره پیاوه‌که‌یان برده پشته دووکانیکی و ده‌رزی و ده‌زوویان دایه تا رانکه‌که‌ی بدروینه‌وه ئهو رووداوه به راده‌یه‌کی نارمه‌ته‌ی کردم ئیدی پوولم وه‌ر نه‌گرت و راست گه‌رامه‌وه مانی. دیاره ئهوکات له گه‌ل ئه‌وه‌ی که خه‌لکی کورد زور فه‌قیربوو به‌لام میله‌تی دیکه‌ی له کوردانیش فه‌قیرتر هه‌بوو و له زستاندا زور جار عه‌جه‌م ده‌هاتنه ناوچه‌ی کوردستان و له ماله‌ ده‌وله‌مه‌ند و ئاغاوه‌تان ، سه‌ی مانگه‌ی زستان به نانه زگی کاریان ده‌کرد و ته‌ویله و مه‌ویله‌یان پی خاوین ده‌کردنه‌وه و دوايه‌ش له به‌هاری دا ئه‌گه‌ر پوولیک شتیکیان دابانی ، دهنه ده‌گه‌رانه‌وه شوینی خویان.

زولم و زوری ره‌زاشای هه‌ر شاره‌کانی نه‌گرتوه به‌لکوو خه‌لکی ديهاتیش له راده‌به‌ده‌ر وه‌زعیان خراب بوو. ئه‌گه‌ر ئه‌منیه ریی ده‌ديهاتی کهوتبا هه‌رچی پیاوباهه‌موو هه‌لده‌هاتن و ته‌نیا پیر و په‌که‌هوته له مالاندا ده‌مانه‌وه . له ئاوی کهوتهر پیاویکی پیری لی بوو به نیوی خاله‌ حه‌مه‌ی . ئیواریه‌کی له مه‌زرایه‌را به سواری که‌ری به‌رمو مال ده‌بینه‌وه . له ریگایه که‌ره‌که هه‌ستی شتیکی ده‌کا و خاله

همه‌ی همدلای و به‌سهر به‌ردیکی دا به‌ری دهادته‌وه . خاله همه به برینداری دهگاته‌وه دی و نه‌گهر ته‌ماشاده‌کا نه‌وه نه‌منیه خه‌لکیان کوکرده‌ته‌وه و کیشیه‌یان پی دفرۆشن . نه‌منیه‌کان که خاله همه به خویناوی ده‌بینن ، ده‌بخنه ژیر پرسیاران ، نه‌ی نه‌وه کی لیی داوی.

کهس لیی نه‌داوم و به خودای به‌سهر به‌ردی دا که‌وتوم.

نا درۆیه ده‌که‌ی وهره با بچین.

ناخر بو بیم ؟

ده‌بی به‌رده‌که‌مان پی نیشان ده‌یه‌وه . نه‌تو درۆی ده‌که‌یه‌وه ، شهرت کردته‌وه ، ها ، کیت کوشته‌وه . به‌وشه‌وی خاله همه‌ی وه‌پیش خو دهن تا ده‌گه‌نه به‌رده‌که‌ی ، ته‌ماشاده‌که‌ن راست ده‌کا . نه‌وجار به شیلان و مرده‌گهرینه به‌رده‌که‌ی و جنیوی پی‌ده‌دن و ده‌لین: سه‌گباب نازانی نه‌وه ره‌عیه‌تی شاه‌نشه‌یه ، چون ویراوته سهری بشکینیه‌وه. دوايه خاله همه‌ی ده‌به‌نه‌وه مائی و داوی 15 قرا نی حه‌قولز همه لیده‌که‌ن. خاله همه زور ده‌پارته‌وه و ده‌لی پوولی نیه که بیانداتی ، نه‌وجار وهریده‌گهرینه چونکه حورمه‌تی نه‌منیه‌ی نه‌گرتوه . ناخر به هزار چه‌چه‌ق خه‌لک خاله‌همه‌ی له بن ده‌ستیان دهر‌دینن وله نیو دیی چند مه‌ناتیان بو کو ده‌که‌نه‌وه و نه‌جاتی دهن .

کاریکی دیکه‌ی نه‌منیه نه‌وه‌بوو ، که مألان ده‌گهران ، بوخویان چه‌خماخ یا فیشه‌کی رزیوی تفه‌نگیان له سهر تاقه داده‌نا و له نه‌کاو ده‌یانگوت: ها ، نه‌وه دیمانه‌وه .

کوره چت دیته‌وه ؟

هو.... نه‌وه‌تا ، نه‌دی تفه‌نگه‌که کو؟

کوره تفه‌نگین چی ؟ به‌وشیویه و مرده‌گهرانه سه‌رووگویلاکی کابرای. تا به هزار زمحه‌ت به پوولیکی نه‌جاتی ده‌بوو ، قیل سپی ده‌بوو. لهو زولم و زوریانه دا کوخاکان هاوکاری ده‌ولته‌یان ده‌کرد و راپورتیان له خه‌لکی دها.

کابرایه‌کی ده‌وله‌مه‌ند له دیبۆکری هه‌بووه نیوی برام که‌ریم ، نه‌وه فه‌رشیکی چاکی بو مائی کریبوو. ...که کوخا بوو راپورتیان لیدابوو. نه‌منیه به تاوانی نه‌وه‌ی که ویستویه‌تی نه‌وه فه‌رشه‌ی بو عیراقی به‌ری ، ده‌مالیدا هه‌لیانواسی. ته‌ناف سووری خواردبوو به عه‌رزیدا به‌ر بیوه و بوورابوو و وه‌خت بوو به‌ری . له ناخریدا 30 تمه‌نیان لی نه‌ستاند که فه‌رشه‌که نه‌وه‌نده‌ی نه‌ده‌هینا.

نه‌وجار ده‌بوو تووتنی سیغاری خوت له قه‌لاغی دا بشاریه‌وه . به‌شه گه‌نمی خوت ده‌بوو له چه‌له‌نگاندا و له نیو گژ و گیا و کای دا بشاریه‌وه . چونکه ده‌وله‌تی ئیران له بری کرینی چه‌ک له ئالمان ده‌بوایه گه‌نمی ته‌حویل دابا. به گشتی ژیان و گوزمران له خه‌لکی هه‌لگیرابوو. سه‌ره‌رای نه‌وه زولم و زوریه ، مال ببوه پیخوستی نه‌منیه و مه‌ئمووری ده‌وله‌تی و ده‌بوو شه‌و و روژ میوانداریت لی کردبان. بو نمونه نه‌وان نه‌گهر مه‌ئمووریه‌تی دیبۆکریان هه‌بایه ، که له شاری را سه‌عانه ریبه‌ک بوو ، وه‌ها ده‌هاتن که شه‌و له قازیاوایه لایان دابا و بو سبه‌ینی چوبانه دیبۆکری . سبه‌ینی له سهر را شلدم شلدم په‌یدا ده‌بوونه‌وه.

لهو سەرووبەندەى دا ورده ورده دەنگى تەياران پەيدا بوو . يەك مانگ بە عاسماندا ھەر ھارەيان دەھات بەلام نەدەببەندران، تا لە رۆژى 20ى خەرمانى سالى 1320 لە چىشتانىدا ، مەھاباد بۆمباران كرا و 6،5 بۆمبەيان بە شارەدارى و سەربازخانەى دادا.ئەفسەرىك دەستوورى دا بە برونو تەقە لە تەيارەكان بکەن ، بۆيە لە ئىوارىدا جارىكى دىكە تەيارەكان شارىان بۆمباران كردهوه و 9،8 بۆمبە دىكەيان بە شارەدارا.شار تەق و رەوى تىكەوت و زۆرەي خەلك شارىان بە جى ھىشت.مالى ئىمە لە قازىاوايە پىرپىبوو.ئەرتەشى شاھەنشاهى پادگانى بە جى ھىشت و لە مېشەى داھتەمەرى دا خويان مات كردهبوو. دوايە چونكە سەربازەكان نانىان پى نەگەھىشت ، تەفەنگەكانيان فرى دا و ھەلاتن.

پاش ئەو رووداوانە ئەرتەشى رووس ، دواى 5 رۆژان ھاتە نىوشارى و دواى تالان كەردنى چەكە قورسەكان ، بە ئانقەست رىگايان بە خەلك دا كە سەربازخانەى تالان بکەن و ھەرچى تاپىر و تەفەنگى كۆنى لە رەدە كەوتوو كە پىشتەر لە خەلكى ئەستىندرابوو ، لەگەل ورده شتى دىكە وەك پەتوو و پاچ و پىمەرە ، ببىەن. ھاتنى ئەرتەشى رووس بوو بە ھوى زىندوووبونەوى بىرەمەرى تالى شەرى يەكەمى جىھانى و زۆر كەس لە ترسى قەتلى عام ، شارىان بە جى ھىشت . پىشەوا لە شاردا مابوو بە بۆ بەرگرى كەردن لە تالانى شار كە ھىندىك عەشائرى خراب مەبەستيان بوو. دەستەيەكى لە خۆ كۆكردهوه و كىشكى شارى دەكىشا.ئەوجار تەفەنگى بە خەلكى پەيداكرد و كىشكى گەرەكەكانى شارىشى دامەزراند و ھەر گەرەكەى بەرپرسىكى بۆ ديارى كەرد.

ئەوجار تەيارە رەشە ھات و كاغەزى بە عاسمانى دا بلاو كردهوه و داواى لە خەلك كەرد كە لە سەر جى و رى خويان بەمىننەوه. ئەمەن جوان لە بىرەمە كە بە فارسى نووسرابوو "آلمان نازى مئل ملخ مودى سردربىابان نەھادە و مردم را قتل عام ميكند". ھەرەھا نووسرابوو كە ئەو ئەرتەشى شوورەوى پىشى پى دەگرى و دەيھەوى ئەو بەلایەى لە سەر خەلك لایبا.

ھەول جار كە ئەرتەشى رووس ھات سوارە نىزام بوو و دەورى 3000 سوار دە بوون . جارىك دەستەيەك سەرباز كە داشقەيان پى بوو بۆ راو بەرازى ھاتتە قازىاوايە . جارىكى دىكەش ئەفسەرىك و سى سەرباز ھاتن، داوايان كەرد كە كپوى مام قوجاغيان پى نىشان بەمەن. ئەمەنىش چاك بەلەد نەبووم بەلام لەگەليان چووم . ئەسپە كانى وان ماتە بوون و يەختە كرابوون . ئەسپەكەى مەنىش سەركىش بوو ھەر شىرە شىرى بوو و دەبجىلاند ، بۆيە بە ناچار وەپىش كەوتم. تەفەنگىكى پىنج تىرى رووسىم پى بوو لە ھەمەدى مەلوودىم كرىبوو. لە سەر بەرەو ژىرىكى كەروىشكىك دەرپەرى ، خۆم لە ئەسپى فرى دا و دەھەلاتنى دا تەفەنگىك دەنىو لاقان كەرد و دەتوزى دا ون بوو بەلام نەمەنگاوت . ئەوان زۆر پىكەنىن و لە چەپلەياندا .

لە پىشتى سىلە كەى جارىك رىگام لى ون بوو بەلام ئەوان بە نەخشە دىتەيانەوه ، تا گەھىشتىنە كپوى مام قوجاغ. لەوى ئەوان بە سمىتى سپى ، لە دوندى كپوھەكەى وەك كەلە قەندى ، خەرىكى دروست كەردنى ئارىانتىن بوون ، ئەمەنىش گەرەمەوه.

ئەوجار لەشكرى ئىنگلىس ھات و ماوہى 6 رۆژان لە سەربازخانەى دا مانەوه . دوايە ئەوان رۆيشتن و دىسان لەشكرى رووس ھاتەوه . ئەمەن بۆخۆم بژارد من 33 دانە ماشىنيان پى بوو.

لهو وەزەدا كورد زبانى كراوه ، كەسانى وەك حۆسىنى فرووھەر بە مەستى شەعارى كوردایەتيان دا و شاعىرانى وەك ھەزار و ھىمەن وەدەنگ ھاتن. ھەزار دەلى:

هات به گرمه فرۆكه له لای مهسكهو بۆ عهجهم وهك شههین دهچوو بۆ كهو

ههلمهتیکي گهياند له تهختی جهم تیکي دا شهوکهت و جهلالی عهجهم

دیاره پادگانهکانی بانه و سهردهشت به شهر كهوتته دهستی خهلكی و سهربازیکی زۆر كوژرا. رادهیهك كه مابوونهوه به پێخواسی و به كهنهفتی ، دوای چهند رۆژ گهیشتنه ناوایی بهیتاس . پێشهوا ناردی هینانیه مهبادی . یهك لهوان سهرهنگ موستهشاری بوو كه پێشتر له مهباد سهروان بوو و زۆر جار بۆ راوی دههاته قازیوايه. پێشهوا جارچی به شاردن بلاو كردموه و نان و پێخۆر و كهوش و لیباسی بۆ كو كردموه و دوايهش بهریی كردموه بۆ شارهكانی خویان.

1. مهلا خهلیلی گۆرۆمه موقتی و پێشهواي نایینی ناوچهی سهردهشت و به تایبعت عیلى مهنگوربوو. سالی 1307ی شهمسی له دژی دهولتی ناوهندی به تایبعت له دژی فرمانی یهك شكلی كردنی لیباس راپهری . ناوبراو سالی 1375ی قهمری وهفاتی كردوه. لهو كهسانه بوو كه دژایهتی كۆماری كوردستانی كرد و نامه ی ئیعدامی قازی مهحمه مدیسی ئیمزاکرد.

2. مهنزووری سالاری میرزا فهتاح كوری قازی فهتاحی شههیده . ناوبراو پیاویکی رهشید و دهست كهرموه وناسیونالیستیکی به ئیمان بوو. به دوای قهتلوو عامی مهباددا روسهكان گرتیان و دهگهلی قازی محمهدی برای و قازی لهتیف و قازی مهنسور بۆ موسكۆتهبعید یان كردن . دوای شۆرشى ئوكتوبر لهو ئالۆزیهه كهوته نیو روسیهوه كهلكیان وهرگرت و ههلاتن هاتنهوه مهباد. له زهمانی كۆماری كوردستاندا لهو راپرسیه پێشهوا له مزگهوتی ههباساغا له سهر داكوکی له كۆمار لهخهلكی كرد، ئاغای سالار دهگهلی مهلامستهفای بارزانی لهو كهسانه بوو كه پێیان وابوو دهبی شهر بکهن و كۆماری كوردستان بپاریزن.